

Eesti majandus uue arengutsükli keskkonnas



RAIVO VARE
Vaatlaja

Viimaste aastate multikriisis on meie nüüdseks juba Jeesuse ikka jõudnud taastatud riigil läinud küll veel suhteliselt hästi, kuid senise üle 30-aastase edulooga harjunud riik ja ühiskond pole siiski rahul. Kuigi ollakse teadlikud ja mäletatakse ka eelnevaid kriise, kuid mäletatakse ka seda, et nendest väljatulek on olnud palju kiirem ja tunnetuslikult positiivsem ja optimistlikum. Mis siis nüüd teisiti on?

Ühtpidi oleme siin Eestis mõjutatud tavalistest majandusarengu tsükli reeglitest, aga teistpidi on meil ka oma puudusi. Selle lahkamist tuleb aga alustada suuremast pildist.

ARENG ON TSÜKLILINE

Selline on ta vähegi pikemas perspektiivis vaadates nii looduses kui inimühiskonnas.

Seda nii poliitikas ja majanduses kui ka ühiskonna mõtlemise ja inimkäitumise mingite mustrite vallas. Iga ajaloohuviline lugeja võib ise tuletada arvukaid näiteid maailma ajaloost. Riigid ja majandused tõusevad juhtpositsioonile ja pärast mõningast seal viibimist taanduvad, tehes ruumi uutele juhtriikidele ja -majandustele. Nii poliitikas kui majanduses on selle kohta välja arendatud ka mitmeid õpetusi, kasutades eelkõige inimajaloo viimast 250-aastast perioodi nende alusena.

Majanduse osas on heaks abiks juhtiv-ülikoolide professoritest majandusnobelisti Kenneth Rogoffi ja Maailmapanga peaökonomisti Carmen Reinharti just eelmise suure kriisi, nn masu ajal ilmunud laineid lõonud raamat kõneka pealkirjaga „This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly“ ehk „Seekord on teisiti: kaheksa sajandit finantsilist rumalust“, kus nad tõestasid, et viimase kaheksa sajandi kõigis mastaapsetes finantsmajanduslikes kriisides on alati olnud sarnane muster, kuid samas üldine usk, et seekord on kõik teistmoodi.

Veelgi enam on tänapäeval tuntud Vene päritolu majandusteadlase Nikolai Kondratievi äri-tsükli mudel, kus ta

võrdles nende aastaringidega ja nende nelja etappi aastaaegadega. Suurt rolli mängib majanduse tsüklilisuses Joseph Shumpeteri kirjeldatud innovatsioonifaktor ehk tehnoloogia areng, mis samuti toimub lainetena ja stimuleerib majanduse arengut. Kusjuures nende tsüklite pikkus on lühenemas umbes 70 aastalt 50-le.

Esimese tsükli vedavaks jõuks oli aurumasina kasutuselevõtt, mis tõi kaasa tõelise tööstusrevolutsiooni 1.0. Sellele lisandus 19. sajandil raudteede ja terase lai levik. Järgmine tööstusrevolutsiooni etapp sai tuge elektrifitseerimisest ja keemia- ja farmaatsiatööstuse kiirest arengust. 20. sajandil lisandusid sellele veel autod ja

***Kuni läheb
majanduslikult
hästi, kasvab Moskva
enesekindlus ja
agressiivsus ning soov
loobuda demonstratiivselt
nn läänelikest väärtustest
ja minna oma teed,
varem või hiljem
alustades järjekordset
ringi vallutussõdu.***

naftakeemia. Uue, järjekorras viienda tsükli käivitas info- ja kommunikatsioonitehnoloogiate plahvatuslik võidukäik, mille tunnistajaks me oleme olnud. Käesoleva, järjekorras kuuenda tsükli alustaladeks on kujunemas tervishoiu-, bio- ja nanotehnoloogiate, üha enam keskkonnatehnoloogiate, AI ja kvant-arvutuse kiire areng. Tööstuses vastab sellele paljuräägitud tööstusrevolutsiooni 4.0. etapp. Kusjuures uute tehnoloogiat-süklite ajaline kestus üha lüheneb, olles

praeguseks jõudnud kunagiselt 60-aastaselt kestuselt 25 aastani ning lüheneb üha edasi.

Paralleelselt majanduse tsüklilise arenguga toimib tsüklilisuse põhimõtte ka poliitikas. Ameerikast on näiteks pärit ka teooria selle riigi arengu ligi 80-aastastest tsüklitest, mis alates 19. sajandi seitsmekümnendatest aastatest on mõjutanud ja tulenevalt USA rolli juhtivaks muutumisest 20. sajandil juba ka vedanud analoogseid arenguid kogu maailmas. Nüüd aga on selline tsükkel, mida arvestatakse II maailmasõja järgse perioodina, otsa saamas.

VENEMAA POLIITIKA TSÜKLILISUS

Ka meie kurjavõitu idanaabri areng on poliitikas kulgenud teatud üha korduva mustri alusel: kuni läheb majanduslikult hästi, kasvab Moskva enesekindlus ja agressiivsus ning soov loobuda demonstratiivselt nn läänelikest väärtustest ja minna oma teed, varem või hiljem alustades järjekordset ringi vallutussõdu. See viib elu suurel ja iseenesest rikkal maal allamäge, tekivad raskused ja rahulolematust kõigis kihtides, tekib kadetus teiste hea elu suhtes ja see viib võimu vahetumiseni. Elu hakkab normaliseeruva talituse tulemusena paranema, tekib enesekindlus ja agressiivsus jne, sama rada pidi taas...

Kahjuks oleme praegu tunnistajaks jälle selle igihalja tsükli agressiivsele faasile. Piiriiriigina aga pole meile sellises olukorras tähtsamat teemat, kui meie iseseisvuse ja vabaduse säilitamine. Sellela pole muude eesmärkide saavutamise mõneti isegi võimalik. Igal juhul põhiseaduslik paleus eesti keele ja kultuuri säilimise mõttes kindlasti mitte. Eriti arvestades, et naabri juures kõlab üha enam arusaam, et nõukogude võim olevat teinud vea, säilitades rahvuslikkust ja usaldades juhtimisfunktsiooni liialt rahvuslikele kaadritele. Kes olevat esimesel võimalusel „keskuse“ reetnud ja võimsa nõukogude impeeriumi lagundamise korraldanud selle „vastiku lääne“ ässitusel ja kaasabil.

Seda viga ei tohtivat enam korrata. Mida see meile tähendab, peaks rahva mälus veel kõlama nii nõukogude okupatsiooni jõhkrate repressioonide, sh 1940. kui 1949. aasta massiküüditamise ning impeeriumi ümberrahvastamise poliitika elluviimise aegadest.

Karta on, et see arengutsükli faas Venemaal kestab veel mõnda aega ning me peame olema valmis veel vähemalt kümnenääd kestvateks väljakutseteks sellega seoses. Näiteks sisekaitseakadeemia autorite kollektiivi hiljutises raportis „Venemaa võimalike arengusuundade mõjust Eesti julgeolekule“ toodud neljast stsenaariumist esimene, baasstsenaarium ei näinud ette sisulist Venemaa kursimuutust, neljas vaatles Venemaa kujunemist autokraatlikuks suurvõimuks ja teine selle lagunemist nn neljanda smuta käigus. Kõik need kujutasid ohtu meile kui piiri-riigile. Ja vaid üks, autorite arvates kõige ebatõenäolisem stsenaarium, kus vahetub poliitiline eliit ja Venemaa demokratiseerub, oli meile soodne variant.

Selleks on aga Venemaal vaja 7D-revolutsiooni, milleks on demilitariseerimine, denukleariseerimine, detsentraliseerimine, demokratiseerimine, dekomuniseerimine, destaliniseerimine ja deputiniseerimine. Mõtelgem aga, kas see on ikka kellelegi Venemaal lähiajal jõukohane? Sest väljastpoolt saab seda 7D-revolutsiooni vaid piiratult toetada, kuid nagu näitab Venemaa ajalugu, mitte venelaste endi eest seda läbi viia. Kuid isegi kui see stsenaarium ka käivitub, võtab selle lõpuleviimine aega 2+ inimpõlve. Kusjuures ikka säilivad ka siis veel ohud. Mida õnneks aitab maandada nüüd alles tekkiv nn NATO järve ühine piisava strateegilise sügavusega ühtne sõjalis-strateegiline kaitseruumala. Me oleme seeläbi julgeolekupoliitiliselt koos meie heade ja ka majanduslikult oluliste juhtivpartnerite Põhjamaadega. Kel pealekauba on märkimisväärne kaitsetahe, tugevad ja tehniliselt kvaliteetsed relvajõud ja kaitsetööstus. Pealekauba on ka piirkondlikud

NATO kaitseplaanid ometi nüüd omandamas tõeliselt efektiivset kuju ja agressori heidutus muutub sisuliseks. See tugevdab loomulikult viisil meie piirkonna riikide majanduste omavahelist integratsiooni, mis niigi on üpris hea. Lõpuks aga on see meile veel ka sedapidi kasulik, et Põhjala majanduse hea *track record* ja väljapaistev võimekus laiendavad oma atraktiivsust tiheneva konkurentsi maailmas ka meile.

MAAILMAS TOIMUV POLIITILINE JA MAJANDUSLIK ÜMBERKORRALDUS

Tänapäeval ei kahtle vist enam keegi, et maailmas on aset leidmas senise poliitilise ja majandusliku korralduse muutus. Senine mõneti läänekeskne mudel asendub uuega. Nagu ikka, toimub selline asendumine läbi vastandumise. Areenile on ilmunud uus majanduslik-poliitiline suurvõim Hiina, kes on senise Deng Xiapingi määratud maailmaga kohandamise ja sellest enda jaoks parima võtmise filosoofia asendanud Xi Jinpingi uue kursiga, kus Hiina mitte ei kohane enam maailmaga, vaid kohandab seda ise endale sobivaks. Kahtlaselt sarnane eelkirjeldatud Venemaa tsükliga, kas pole?

Selleks kasutab Peking jäälõhkujana Moskvat ja tolle ambitsiooni ja agressiivsust, sidudes samal ajal selle enda külge üha suurenevasse majanduslikku sõltuvusse. Lisaks loob Peking oma seni lääne domineeritud majanduslik-tehnoloogilisele platvormile paralleelset omaenda platvormi. See on aga uus olukord ka juhtivatele jõududele läänes.

Sellega seoses on mitmedki mõtlejad hakanud muretsema samuti tsükililisuse reeglile alluva ajaloolise kordumudeli vältimise vajaduse pärast. Jutt on ajaloost Thukydidese lõksuna tuntud protsessist, kus tõusev väljakutsuja-riik püüab tõugata seni juhtpositsiooni hoidnud riiki, vastandades talle nii majanduslikult, sõjaliselt kui välispoliitiliste vahenditega. Aga just sellist olukorda nähakse tänapäeval vastuolusid täis maailmas olevat USA kui senise dominant-riigi ja väljakutsuja-riigi

Hiina vahelises jätkuvalt pingestavas mõõduvõtmises.

See globaalne vastasseis ei saa mööduda ka meist siin Euroopa kirdenurgas, sest EL kui kolmas majandusvõimu keskus maailmas ei suuda hoida oma senist mõneti vastuolulist liini olla mõlema suurriigist majandusvõimu keskusega vaid pilvitult neutraalsetes ja vastastikku kasule rajatud ärilistes suhetes. Õigemini seda on juba praegu näha, et mitte ainult poliitilised, vaid ka ärilised kaalutlused kallutavad meid üha enam demokraatiamaade liidu poole, mis vastandunud tekkinud „kurjuse

Tänapäeval ei kahtle vist enam keegi, et maailmas on aset leidmas senise poliitilise ja majandusliku korralduse muutus. Senine, mõneti läänekeskne mudel asendub uuega.

teljele“ ja mõnes osas ka selle mõju all olevatele kolmandatele riikidele. Meie kui väike ELi piirriik saame olema paratamatult hõlmatud ELi poliitilistest valikutest tulenevast ka siis, kui jätame kõrvale julgeolekupoliitilised aspektid seoses idanaabriga ja selle tiheda koostööga väljakutsujast suurriigiga Kagu-Aasias.

Seejuures tuleb arvestada, et 80-aastane senine Bretton Woodsi asjade korraldus maailmas on murenemas. Samal ajal on alanud eelkirjeldatud tehnoloogia arengutsükli kiireid muutusi kaasa toov uus

laine. Kerkimas on uued majandusvõimu keskused. Kapitalism on transformatsioonis ja me ei usu enam, et turumajanduse areng tingib peaaegu automaatselt demokraatliku, tõenäoliselt isegi liberaalset vormis arengukõvera domineerimise. Selgus, et turumajanduse baasil võivad õilmitseda väga erinevad valitsemisvormid. Liberaalse demokraatia ja autokraatia vastasseis vaid kasvab. Ühesõnaga, vana hea aeg ei tule enam tagasi, sest me oleme sisenenud uude arengufaasi. Sellega seoses kasvab aga taas, eriti väikeriikide jaoks, kohanemisvajadus.

Kuid peame seejuures arvestama, et demokraatlike ehk vabade ja osaliselt vabade riikide osakaal maailma majanduses jätkab järjekindlalt langust. Kui külma sõja lõpus oli see ligi 80 protsenti, siis 2050. aastaks saab see olema prognooside järgi vaid 40 protsenti. Asemele astuvad aga mittedemokraatlikud või nn mittevabad maad, kelle tuumiku moodustavad lisaks juba siin nimetatutele veel suuremad ja majanduslikult mõjukamad arengumaad. See saab olema mitte ainult poliitiliseks, vaid ka majanduslikuks väljakutseks läänele tervikuna, Euroopale eraldi ja selle sees ka meile. Seda enam, et see kõik langeb veel kokku ka asjaoluga, et meie endi eelmine, taasvabanemisele järgnenud kiire majandusliku arengu etapp on läbi saamas ja meil on vaja ka eelnevalt kirjeldatud muutustega kaasnevale segadusele vaatamata uut hingamist oma majanduse arendamisel.

EESTI VALIKUD

Me ei saa eitada, et seekord on meie ikka veel jätkuva majanduskriisi taustaks ebasoodne asjaolude kokkulangemine. Nimelt meie nii ihaldatud Euroopaga konvergeerumine ja kogu maailma, eriti selle lääne segmenti tabanud multikriis. Eesti on ju jätkuvalt konvergenstsi staadiumis, mille klassikaline probleem suures pildis on seotud asjaoluga, et hinnad ja kulud kipuvad enne kasvama ja alles seejärel ajaviitega kasvavad järele ka tulud.

Seepärast inflatsioon ei kipu ka nii kiiresti taltuma kui tavalise majandustsükli puhul. Kuigi ka selle praegune tase pole sugugi enneolematu ning jääb kaugele maha nii I kui II maailmasõjaga seotud, aga ka 1973. aasta Jom Kippuri sõjale järgnenud kadunud kümnendile iseloomulikule inflatsioonile.

Tuleb tunnistada, et multikriisi ehk tsüklilise majanduskriisi algusele järgnenud pandeemiaga seotud majanduslangus ning selle ületamiseks alanud pretsedenditu rahatrükk, millest võrsus omakorda valus inflatsioon, ning kõike negatiivset omakorda veel võimendanud Euroopas puhkenud sõda sattusid kokku konvergenti (ja sõja) mõjudega Eesti majanduse viiele peamisele sisendile. Sest nn madalalt rippuvate viljade ärakorjamise staadium majanduse arendamisel oli just läbi saanud, Vene toorme ja turu arvatust suurem osakaal andis sõjaga seotult oodatust valusama löögi nii mõneski Eesti senistes edukates majandusharudes, nagu näiteks puidu- ja metallitööstus. Odav energia on nüüd üle keskmise kalliks muutunud ning odav raha on samuti lõppenud. Pealekauba on otsa saamas ka suhteliselt odav ja kvalifitseeritud töäjõud, mis annab alust spekulatsioonile, et kuna kardetult suurt tööpuudust meil pole, siis nagu poleks ka kriisi tunnuseid piisavalt. Aga selle põhjuseks on hoopis töäjõupuudus ja see on majandusarengut pärssiv faktor igal juhul.

Lisaks on oma negatiivse panuse andnud ka n-õ sõjatsooni imago, mis on avaldanud mõju eelkõige välisinvesteeringutele, muidugi meie peamiste eksporditurgude madalseis ning lõpuks paraku ka heitlik ja mittestabiilne/mitteennustatav majanduspoliitika. Aga selguse puudumine ja usalduse nõrkus on olemuslikult demotiveeriva mõjuga nii investori kui reatarbija jaoks.

Selge on ka see, et majandustsükli loogika toob varem või hiljem kaasa põhimõttelise väljumise sellest. Kui kiiresti ja mis tulemustega, oleneb

lisaks objektiivsetele, sh globaalsetele asjaoludele väga palju ka poliitikatest. Sest nendest olenevad ju motivatsiooni tugevus ettevõtluses ja tarbimises, hariduse kvaliteet ja selle majanduse arengu vajadustele vastavus, taristu ja veel kord taristu olemasolu ja selle kvaliteet ja palju muud. Just järjepidev ja suhteliselt selge majanduspoliitiline areng poliitilisest konstellatsioonist hoolimata on olnud Eesti edukuse üks olulisem faktor ning ka heas mõttes müügiartikkel maailmas. Tean seda omast kogemusest hästi.

Kuna aga eelmise tsükli raames oleme oma senise arengupotentsiaali mõnes

Odav energia on nüüd üle keskmise kalliks muutunud ning odav raha on samuti lõppenud. Pealekauba on otsa saamas ka suhteliselt odav ja kvalifitseeritud töäjõud.

mõttes ammandanud, on minnalaskmise korral meid edaspidi varitsemas nii mõnedki ohud, millele on juhtinud tähelepanu ka teadlased. Took sellega seoses välja kolm võimalikku arenguteed. Esiteks nn klaaslae teke, mis kaasneb Euroopa üldise arengutempode languse ja teistest majandusvõimu keskustest mahajäämusega, mida illustreerib hästi Peeter Koppeli surematu ütlus, et Ameerika innoveerib, Hiina imiteerib ja Euroopa reguleerib (üle), millele lisandub meie endi küsitav poliitika. Tulemusena Eesti majanduskasv ja jõukuse tõus aeglustuvad, ääremaastumine

tugevneb, linnriigistumine kiireneb, riigi-reform ja haldusreform jäävad toppama, innovatsioon jääb regulatsioonidele alla, energiavarustatuses on probleemid ja investeerimisatraktiivsus on tagasihoidlikum võimalikust. Millele lisandub veel omakorda andekama ja noorema tööjõu lahkumine parematele jahimaadele.

Teiseks nn tõusulaine luhtalaskmine – senisest NYMBYst veelgi negativistlikum BANANA-suhtumine (*build absolutely nothing anywhere near anybody*) võtab maad, võidab igasugu near-, friend- ja onshoringute võimaluse äramunemine jne. Peaerinevuseks klaaslae stsenaariumist on aga see, et välistingimused on seejuures ometi soodsad.

Kolmas, positiivne oleks aga nn tõusulaine ärakasutamine, mis eeldab moderniseerumise esirinnas olemist, taristu arendamist, R&D võimendamist, hariduse tarka prioriteerimist, uut kvalifitseeritud migratsiooni poliitikat, investeerimiskeskonna erilisemat atraktiivsust nii Eesti kui terviku kui ka selle sisese ääremaade spetsiifikast tulenevalt (kuna südamaal ja peamistel tõmbekeskustel on majandusgeograafiline loomulik eelis), kommunikatsioonidega ja energeetilise varustatuse kvaliteetsust ja konkurentsivõimelist hinda jne.

Kõik see on oluline Eesti heaolu kindlustava konkurentsivõimekuse tagamiseks rahvusvahelises tööjaotuses. Mida selleks on vaja, saab lugeda 2018. aastal Riigikogu Arenguseire Keskuse jaoks koostatud TÜ majandusteadlaste raportist.

Riik, mida suunavad poliitikad ja poliitikud, peaks meie konkurentsivõime hoidmiseks ja kasvatamiseks tegema järgmist: jälgima muutuvat lähiriikide ärikeskkonda ja globaalse turu arenguid/trende/võimalikke ärisuundumusi, tagama maksimaalselt prognoositavalt ettevõtetust soodustavad meetmed, kvaliteetse infrastruktuuri (välisühendused, transportitaristu, elektri- ja andmesidevõrk jms) ja regulatiivse raamistiku, võimalikult väikesed regulatiivsed tegevuskulud, keerulisemates sektorites ja suundades ekspordi edendava rahvusvahelise koostöö arengule kaasaitamise, kapitali kättesaadavuse hõlbustamise kõikides riigi regioonides, kohalike ressursside jätkusuutliku väärindamise ja kättesaadavuse võimaldamise ja palju muud. See kõik aitab luua eeldused stabiilse, tööstuse sisendhinnasid konkurentsivõimelisena hoidva investeerimiskeskonna ja maksusüsteemi (keskkonnatasud, energiatasud, riiklikud toetused jms) toimeks Eesti majandusliku heaolu tagamiseks selles keerulises ja muutuvmas maailmas.

Põhijäreldus muutunud olukorrast tulenevalt aga on järgmine: selles muutuvmas uues maailmas tagasiteed *business as usual* juurde pole ning valmistuda tuleb kriisideks, olgu sõjalisteks, looduslikeks või tehnogeenseteks. Seda peab nüüdsetel turbulentsetel aegadel koostöös tagama majanduse targalt koordineeritud suunamine riigi poolt koos majandusagentide ja indiviidide järjekindla tegevusega igal tasandil.